

устрій'. У російській мові, а відповідно і в українській, це значення засвідчено у 40-50 роках XIX століття [6, 76]. Після 1917 року з'явилися звороти, які наповнилися новим змістом: 'пов'язаний із самодержавством, царизмом', 'такий, що виступає на його захист', 'контрреволюційний'. Конотації прикметника *білий* відтоді стали оцінюватись як негативні аж до 1991 року. На сьогодні стали сполучення слів із цим значенням уже не мають такої яскраво вираженої негативної конотації. Навпаки, в публіцистичних текстах функціонують фраземи зі значенням «високого і святкового» зображення минулої історії: *білі герої, білі воїни, білий лицар, біла боротьба, біле минуле* та інші. Пор.: *Білі герої вели за собою маси неосвіченого населення країни* (Урядовий кур'єр, 2003, № 114, с. 3); *Біла боротьба залишила не абиякий слід в історії нашої держави* (Урядовий кур'єр, 2007, № 24, с. 7).

Отже, фразеологізми з колоративним компонентом – це стійкі утворення з образними (оцінно-емоційними, експресивними) значеннями, мотивованими внутрішньою формою прикметникових назв кольору на основі метафоричних та метонімічних перетворень, які набувають різних конотацій, символізують громадські, політичні моральні та інші узвичаєні погляди народу, репрезентують особливості світосприйняття українців, відображають їх ментальність і комунікативну прагматичність. Аналіз мотиваційних процесів фразеологічних одиниць, до складу яких входять кольоропозначення, дозволяє розкрити особливості етносвідомості, світобачення, проникнути в їх образно-асоціативні механізми, зрозуміти не тільки минуле, але й спрогнозувати майбутнє.

Подальший аналіз мотиваційних процесів можна провести досліджуючи механізми образного переосмислення фразеологічних одиниць із іншим компонентом-кольоропозначенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с фр. / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 442 с.
3. Блинова О.И. Явления мотивации слов. Лексикологический аспект / О.И. Блинова. – Томск: Издательство Томского университета, 1984. – 191 с.
4. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 763с.
5. Заніздра Н.О., Шабуніна В.В. Внутрішня форма в аспекті мотивованості терміна-метафори / Н.О. Заніздра, В.В. Шабуніна // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 4 (57). – Частина 2. – 2009. – С. 168-172.
6. Зеленин А.В. Белые и красные / А.В. Зеленин // РЯШ. – 1999. – № 4. – С. 85-88.
7. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
8. Селіванова О.О. Проблема мотивації в когнітивному висвітленні / О.О. Селіванова // Записки з романо-германської філології. – Вип. 25. – 2010. – С. 204-217.
9. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 693 с.
10. Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С.М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 1(3). – С. 112-127.
11. Черданцева Т.З. Итальянская фразеология и итальянцы: Различия и сходства итальянского и русского языков / Т.З. Черданцева. – М.: ЧеРо, 2000. – 301 с.
12. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М., 1973. – 280 с.

В статье делается попытка анализа особенностей номинации и факторов мотивации фразеологических единиц с компонентом-цветонаименованием.

Ключевые слова: номинация, мотивация, внутренняя форма, фразеологические единицы с цветовым компонентом.

The article is an attempt to analyze peculiarities of nomination and the factors of motivation of phraseological units from colouristic component.

Key words: nomination, motivation, inner form, phraseological units from colouristic component.

УДК 811.161.2'371

Т. Л. Хомич

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ АКТУАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНИХ КОМПОНЕНТІВ ІНТЕНСИВНОСТІ ТА ПАРАМЕТРИЧНОСТІ

Стаття є фрагментарним дослідженням особливостей семантики конотативно маркованих лексичних одиниць, які містять у своїх значеннєвих планах домінуючий інтенсивно-параметричний складник, що здійснювалося на мовному матеріалі української художньої прози XXI століття.

Ключові слова: конотована лексична одиниця, семантична структура слова, денотативний макрокомпонент значення, конотативний макрокомпонент значення, інтенсивно-параметричний складник.

Мова – це система, що функціонує в людському суспільстві, носієм якої є особистість, що мислить і спілкується. Мовна свідомість суб'єкта здатна формувати міру вияву тієї чи іншої ознаки певної реалії дійсного або уявного, що впливає на особливості послуговування ресурсами мови. О. О. Потебня зазначає, що “мова є мистецтво, і мовлення як і кожен твір мистецтва не ідентичне зображуваному... У всякому мистецтві є своя умовна неправда, яка... становить природу цього мистецтва і, отже, з іншого погляду, є вищою правдою” [33, 78]. Суб'єктивне сприймання дійсності реалізують категорії параметричності й інтенсивності, які, накладаючись на денотативне ядро лексичного значення, формують конотативну семантику, що може мати безліч значеннєвих нюансів.

Одним із функціонально-семантичних типів лексичного значення конотованих одиниць, на який звернув увагу ще В. В. Виноградов, є переносна семантика. Певне явище дійсності, яке виступає об'єктом мовлення, може бути номіноване не прямо, а опосередковано, тобто в результаті перенесення назви з іншого явища. Така номінація, як відомо, є вторинною, похідною від прямої, яка формує переносне значення й залежить від зв'язку з іншими словами. Переносна семантика лексичної одиниці може бути сформована внаслідок дії процесів метафоризації (наприклад, *велемень, голіаф, дуболом* – людина, яка вирізняється незвичним зростом і силою) та метонімізації (наприклад, *спідниця, дуна* – жінка): *...той біленький малюк із перетягнутими ниточкою пухкими ручками на старому фото та нинішній дуболом, метр-вісімдесят-вісім-вісімдесят-два-кіло, – таки одна й та сама особа* (19, 380); *...і що ти думаєш та дуна читає? Вона читає “Так сказав Заратустра”;* *бачиш які нині пішли мудрі дуни?* (17, 161).

Аналіз семантичної структури лексичного значення вторинних номінантів дозволяє стверджувати, що інтенсивно-параметричний складник може виконувати домінуючу роль лише в значеннєвому плані лексем, які утворені внаслідок метафоричного перенесення. Метонімія й синекдоха є менш продуктивними для формування інтенсивно-параметричної семантики. Так, наприклад, лексеми з переносним значенням *голова* (людина), *череп* (солдат), *півсела* (люди) тощо в семантичній структурі лексичного значення містять інтенсивно-параметричний компонент: відбувається акцентуація на певній характеристиці та її одночасна інтенсифікація: *...чиясь голова неодмінно кричала йому через паркан: “Глядіть, діду, коли б вас русалки не залоскотали!”*. *І реготала* (18, 135); *От нас привозять з артилерійського полку – кілька десятків стриженних черепів* (3, 161); *Півсела зібралось* (8, 43). Проте розширення конотованої семантики спостерігаємо в досить вузькому діапазоні, емотивно-оцінні семи виявляють себе слабо й не формують яскравої експресивної значеннєвої реалізації. Натомість метафора, яку тлумачимо як результат процесу метафоризації, унаслідок якого виникає конотований синонім до вже наявної в узусі нейтральної лексичної одиниці, здатна формувати широкий спектр конотативної семантики, обов'язковими складниками якої є значеннєво потужний інтенсивно-параметричний складник, що продукує емотивний, оцінний, образний компоненти. У зв'язку з цим за необхідне вважаємо розгляд саме метафоричного типу переносного значення слова.

Утвердження й домінування антропоцентричного принципу в лінгвістичних студіях кінця ХХ – початку ХХІ століття призвело до актуалізації вивчення проблеми метафори. Англійські лінгвісти Д. Лакофф і М. Джонсон кваліфікували метафору не лише як засіб мовної техніки, а й як когнітивний феномен, що забезпечує взаєморозуміння між комунікантами: “метафора пронизує наше повсякдення, до того ж не лише мову, але й мислення та діяльність” [25, 25]. Дослідження метафори в мовознавстві здійснювалося й відбувається в різних напрямках, зокрема її стилістичний потенціал простудійовано в роботах І. Р. Гальперина, В. М. Телії, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, О. О. Селіванової, А. М. Баранова, Л. В. Кравець і багатьох інших. У зв'язку з поліаспектним вивченням метафори її класифіковано за різними критеріями, як-от: мовним рівнем (лексичні, фразеологічні, граматичні), стилістичним походженням (індивідуально-стильові та загально-стильові), структурою (прості та розгорнені), подібністю, тематикою тощо [5, 397]. Оскільки безпосереднім предметом вивчення репрезентованого дослідження є конотовані лексичні одиниці, то увагу звернено передусім на прості лексичні метафори, семантична структура яких сформована на основі інтенсивно-параметричної семантики.

Значеннєвий план конотованої лексичної одиниці метафоричного типу має складну будову. Семантична структура поєднує денотативний макрокомпонент значення і конотативний макрокомпонент значення, причому конотативний елемент виконує основне навантаження, передає емоційне ставлення суб'єкта до об'єкта оцінювання. Таким чином до ядра лексичного значення входять і детонація, і конотація, які поєднують інтенсивно-параметричний складник. Інформація, яку несе така лексема, є первинно суб'єктивною, денотативний макрокомпонент значення не має

суттєвого функціонального навантаження. Конотативний макрокомпонент значення реалізує себе через такі семантичні складники, як “емотивність” та “оцінність” (які не є доповненням до денотативного макрокомпонента, а виступають засобом збагачення, розширення його новими семантичними відтінками), і репрезентує концептуальну картину світу суб’єкта мовлення. Інтенсивно-параметричний компонент, окрім емотивного та оцінного складників, обов’язково формує образну семантику, на підставі наявності якої можна ствердно говорити про метафоричний процес. Метафоризована лексема є конотованим відповідником до нейтрального мовнонормативного слова й характеризується “роздвоєнням значення на основне (домінантне) та додаткове (посилувальне)” [7, 91], останнє з яких і репрезентує інтенсивно-параметричний компонент. О. Й. Шейгал справедливо стверджує, що “семантична деривація, яка призводить до утворення образних номінувань із кількісною оцінкою, завжди супроводжується семантичним процесом трансформації порівняння в посилення” [40, 60].

Переважає більшість конотованих лексичних одиниць метафоричного типу не мають формальних показників вираження інтенсивно-параметричної семантики (чого не можна сказати про метафоричні лексеми, які не марковані конотацією, наприклад, *іржа роз’їдає метал*). Натомість інтенсифікатором, який моделює інтенсивно-параметричний компонент, виступає інваріантна сема “дуже”. Її виявлення уможливлене лише внаслідок декодування контекстуальної дистрибуції, наприклад: *То був вгодований бичок із широким лицем та русявим волоссям* (15, 193); *...людина з карабіном вроджена вовчицею, а не жінкою, бо не має людина людського серця* (28, 77).

У процесі дослідження з’ясовано, що інтенсивно-параметричний компонент може формувати семантику простої лексичної метафори, яка має граматичні ознаки іменника, прикметника та дієслова. Тому виокремлюємо три різновиди образних конотатів метафоричного типу з домінуючим семантично активним інтенсивно-параметричним складником: субстантивна лексична метафора (...останнім часом уже й наші журні **коти** почали помалу вдупляти, що купувати картини в Матусевич – це круто (19, 102)), ад’єктивна лексична метафора (...несподівано озивається А., якого, певно, вже задовбала наша **бараняча** вперта мовчанка (17, 50)), вербалізована лексична метафора (*Я притарганилася, як завше в хвилини панічної стеряности, шукати розради в неї* (19, 96)).

Субстантивною лексичною метафорою називаємо синтаксичну конструкцію, у якій іменник, що поєднується з іншими членами синтаксеми, вжито в переносному значенні. Метафоричність конкретного субстантива може бути виявленою лише за умови наявності дистрибутивного контексту. Залежно від мінімального лексичного оточення метафоричного іменника виділяють три види субстантивних метафор – одночленні, двочленні, тричленні [29, 332-333]. Більшість субстантивних лексем з переносним значенням, які знаходимо у творах сучасної української літературної прози, є одночленими. У результаті аналізу семантичної структури іменникових метафор з’ясовано, що їхній значеннєвий план може різнитися за кількісним і якісним складом компонентів. Основною відмінністю в значеннєвій структурі простих субстантивних метафоричних лексем є та, що одні з них мають інтенсивно-параметричний складник, який продукує компонент образності (*лисиця, боров, видра, півень, крокодил* (про людину), а в деяких інтенсивно-параметричну й образну семантику виокремити досить важко. Відсутність інтенсивно-параметричного й образного компонентів, за умови утворення переносного значення, характерна для одночлених іменникових метафор, які за походженням були двочленими й первинно мали образну семантику, наприклад, *ніжка* (стола), *ручка* (дверей), *вікно* (між заняттями) і подібні. Метафоричні лексеми такого типу не є конотованими й у своєму значеннєвому плані не містять інтенсивно-параметричного складника, а отже, не можуть бути предметом розгляду в цій роботі.

Одночленну субстантивну метафору, до семантичної структури якої входить функціонально значущий інтенсивно-параметричний компонент, репрезентують іменники, які номінують людину та явища навколишнього середовища. Ще філософи давнини (у зв’язку з поділом предметів на живі й неживі) вирізняли чотири роди метафори: перенесення назви від живого до неживого, від неживого до неживого, від живого до живого, від неживого до живого [5, 397]. Переважає більшість конотованих лексичних одиниць, якими послуговуються автори сучасних прозових текстів, належить до поняттєвої сфери “людина” або тісно пов’язана з нею. Тому найчастіше метафоризують “живий” об’єкт мовлення. Наприклад, іменник *совок* (“лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою” [4, 1353]) може мати переносне значення “радянська людина, духовно скалічена тоталітарною системою” [4, 1353]). Така номінація людини уможливилася в результаті жаргонізованої назви Радянського Союзу (“совок”), яка в семантичній структурі свого лексичного значення активізувала інтенсивно-параметричну семантику й розширила її семою “зневажливість” (*совкове мислення, совкова свідомість, совкові звички, совкова людина* тощо): *Москва встигла*

закрити справу ще перед розвалом *Совка* (19, 331); ...всі вони, ті *совкові* “блискучі інтелігенти”, на волі скисли й розтеклися (19, 398); ...співалося у відомій *совковій* пісні (32, 85); Тою стороною Володимирської я не люблю ходити, і не лише я – за *совкових* часів вона завжди стояла порожня, як виморожена (19, 261); ...з відходом ковбасно-*совкової* парадигми об’єктам нападів і зазіхань справді є що втрачати (21, 109). Як бачимо, описувана лексема зазнала кількаразової метафоризації, у результаті якої утворилася низка переносних значень.

Такий різновид метафори, що полягає в перенесенні рис тваринного, рослинного, речового світів на людину, найчастіше передає зневажливо-принизливий емотивно-оцінний зміст: *Скільки нещасних жінок від Владивостока до Кенігсберга отримали змогу хоч трошки не годувати своїх трутнів* (24, 81); ...задували навіть найнезворушніші політичні *горили* (19, 32); – *От іще одоробло, – вилаявся* (30, 146); ...ага, значить ці *лаписька* з н’ятірнею *сосисок* уміють бути й чулими (19, 93); *Як би там не було, а попри відчуття звільнення від цього 70-ти кілограмового памперса* [чоловіка] (23, 8). Значно рідше метафора, що утворена в результаті перенесення рис на людину з тваринного, рослинного, речового світів, може передавати в художніх текстах сучасної української прози емотивно-оцінний зміст позитивного спрямування й реалізувати семи “лагідності”, “замилування”, “схвалення” тощо, наприклад: *Мій горобчик... Школярка моя...* (19, 16); *Це Юлічка, бджілка моя невсипуца – вже на роботі* (19, 172). Такі й подібні лексеми, семантична структура яких містить значеннєво потужну позитивну чи негативну оцінність, характеризують об’єкт мовлення, інтенсифікуючи ті якості, що мають у концептуальній картині світу суспільне схвалення чи засудження та є узуально оцінними (*соня* – людина, яка дуже багато спить, *колода* – про дуже тупу, нерозумну людину, *звір* – про дуже жорстоку людину, *змія* – про лиху, підступну людину, *ведмідь* – про малорухливу, неповоротку людину тощо). Наприклад, лексема *розумниця* за умови відсутності іронічного підтексту завжди містить у своєму значеннєвому плані позитивно-аксіологічні семи, які інтенсифіковано завдяки акцентуації параметричної якості “розум, розсудливість, тямущість” (– *Ой ти ж моя розумниця!*.. (19, 129); *Дочка бізнесмена Руслана – красуня, розумниця (IQ зашкалює!)...* (8, 5)), а лексична одиниця *тугодум* зазвичай реалізує інтенсифіковану негативно-оцінну семантику (– *Ти шо, тугодум?* – запитує Тюля (16, 5)).

Рідше у творах сучасної української прози маємо справу з іменниковою метафоризацією, яка полягає в перенесенні назви з неживого на неживий предмет навколишнього середовища, наприклад: *Залізну завісу, якби вона на правду була завісою, можна було б тільки вітати. Однак вона виявилася навіть не ситом, а радше друшляком* (21, 111); *Колись Гагарін шукав себе у космонавтиці, звідки й виніс, окрім фіаско та непересічних навичок, своє поганяло* [прізвисько] (13, 112); ...готуюся складати вступні іспити на історичному факультеті в одній *помийній ямі* аж за Києвом (16, 109).

Двочленну субстантивну метафору, яку репрезентують генітивні конструкції, також часто знаходимо в мовленнєвому дискурсі сучасних українських прозаїків: ...спідницю в модній *крамниці* мацає не жива жінка, а глянцева *обкладинка жіночого журналу* (11, 27); *Дядечко – кучерявий куц ямину, але, звісно, не так приємно пахне* (11, 28); ...він спеціально перерив *гору літератури* такого *татунку* (37, 134). Метафоризований іменник, який вимагає керованої форми родового відмінка другого члена синтаксичної конструкції з переносним значенням, активізує інтенсивно-параметричну семантику, що виявляється в інваріантній семі “дуже” й продукує образний компонент значення. Наприклад, у реченні *Він збирав цілі снопи віртуальних красунь і розумниць* (2, 291) міститься дві двочленні прості субстантивовані метафори – *снопи красунь* і *снопи розумниць*, у яких процесу метафоризації зазнав іменник *снопи*: одне зі значень лексеми *сніп* (“великий букет квітів, оберемок яких-небудь рослин” [4, 1351]) набуло вторинності в результаті дії інтенсивно-параметричного складника, який реалізував себе в семі “дуже багато” й розширив семантичну структуру образним, емотивним, оцінним компонентами.

Тричленну субстантивну метафору формує засіб нанизування кількох (переважно іменникових) лексем, наприклад: *І в ньому потаємно мешкала її ясновельможність пані Державна Таємниця, пардон, за тих часів не пані, а товариш Державна Таємниця* (3, 213); *Лариса, ця столітрова бочка з пивом, навчилася жити без Миколи відразу після одруження* (27, 216); ...насправді ж Егон Альт виявився цілком притомним, прагматичним і не без іронічної дистанції чолові’ягою, моїм, як він слушно писав, однолітком і *вельми стріляним горобцем* (3, 7). Варто зазначити, що тричленна субстантивна метафора є малопоширеним явищем у мові прозових текстів сучасної української літератури.

Ад’єктивна лексична метафора формується внаслідок інтенсивної параметризації певної атрибутивної ознаки, яка здійснюється не лише в семантичній структурі прикметника (*Над містом висіла незворушина гробова тиша* (35, 43); *Я була так далеко, між нами пролягла така грандіозна*

товща океанської могутньої води (2, 291)), а й у значеннєвому плані дієприкметників (*І міст пішохідний – диво! – вилизаний* (8, 5)) та прислівників (*Товариш по університетському гуртожитку віддав “задешево” молодого оленя* (36, 7)). Такі метафори називаємо ад’єктивними, бо всі вони мають прикметникове походження. Також до ад’єктивних можна зараховувати субстантивовані метафоричні прикметники, наприклад: *Прочинив двері до “дитячої” – там, випереджаючи одне одного за гучністю та тембром, хропли тесть із тещею* (36, 4). Ад’єктивні метафори посідають проміжну ланку між епітетом і метафорою, тому їх часто називають “метафоричними епітетами” [29, 333].

Найчастіше переносне значення здобувають ті ад’єктиви, які вказують на ознаки, що не є характерними для неодоухотворених предметів, а могли б називати риси, якими потенційно володіє жива істота, наприклад: *Глухої, як баба Килина, вересневої ночі...* (10, 5); *Незла рима, правда ж?* (3, 227); *...приготовлені бабцею худі бульйони...* (3, 115); *Все ж джін є поважним анальгетиком* (34, 76); *Про газети тоді говорилося свіжі – наче про яйця* (3, 211). У наведених контекстах значення прикметників *глуха* (дуже темна), *незла* (досить вдало підібрана), *худі* (зовсім нежирні, пісні, малокалорійні), *поважний* (дуже авторитетний), *свіжі* (ті, які щойно вийшли друком) є переносними, а їхня семантична структура має конотативну семантику, яку формують інтенсивно-параметричний компонент, образний, емотивний, оцінний складники.

Іноді переносне значення прикметників автори можуть індивідуалізовано використовувати для незвичного сполучення з певними іменниками, наприклад: *У нього була цілком геніальна горлянка* (3, 101); *...літній кінотеатр... в журні літні ночі вибухав ревищем* (6, № 162, 51); *...видумує ружного роду каверзні пляни, як би то не загубити мову нашу калинову. Посоловілу* (14, 18); *Незважаючи на його лінгвістичну імпотенцію...* (22, 105); *...вона й на нього образилася, вгледівши в тому класичний чоловічий егоїзм: знайшов коли хвастати своєю фінансовою потентністю* (19, 279); *...інформація повинна просочуватися гомеопатичними дозами* (20, 159); *...дивлюся на мезозойський череп Булавки і починаю його ненавидіти* (16, 125). Така незвичність застосування метафоричного перенесення сприяє утворенню потужної експресивності мовленого й має значний емоційний вплив на реципієнта.

Автори прозових творів часто послуговуються ад’єктивами на позначення кольору, які також можуть бути вжиті в переносному значенні, наприклад: *Два дні тому в Рокитне увійшли німці, і рокитнянці від чорного жаху найперше показали на її подвір’я* (8, 17); *...колись тут він уже був, але поняття зеленого не має, як міг опинитися тут вдруге* (21, 25); *Х’ялмар, звісно ж, бачив цей фільм, як і сотні інших, про існування яких Марла не мала й ніжно-зеленого поняття* (23, 178). Метафоричні епітети *чорний жах* (*страждання, лють*), *зелене* (*ніжно-зелене*) *поняття* утворені на основі перенесення лексичного значення й мають відповідно семантику “дуже сильний” та “зовсім ніякий”, структура якої має обов’язковий інтенсивно-параметричний компонент (його семантику виявляємо через сему-інтенсифікатор та сему-деінтенсифікатор), що й продукує образність та емотивну оцінність.

У сучасних українських художніх текстах іноді трапляються метафоричні прикметники, утворені на основі перенесення ознаки зі світу природи до антропологічної сфери, наприклад: *...вони саме шукали гнилого інтелігента собі до компанії* (3, 104); *Це трапляється навіть із такими порцеляносердними дівчатами, як я* (11, 35). Такі ад’єктиви мають відіменникове походження (*гниль, порцеляна*), тому їхнє переносне значення утворюється в результаті трансформації семантики мотивувальної лексеми, яка активізує інтенсивно-параметричний компонент.

Дієслівна лексична метафора – троп, у якому один член виражений дієсловом з переносним значенням, що формується на рівні його сполучуваності з іменником [29, 333]. Найбільш значущими компонентами конотації в дієслівних метафорах є емоція та оцінка, породжені інтенсивно-параметричним компонентом. Це сприяє виникненню експресії та стилістично забарвлює контекст. В українській мові метафоризовані лексеми відзначаються широким потенціалом вираження таких якостей, як динамічність, виразність, змістова насиченість, здатність конкретно передати інтенсивність руху, розвитку життєвих явищ. Завдяки таким виражальним можливостям дієслова є найпридатнішим матеріалом для творення переносного значення й реалізації авторського мислення. “Образне слово, на відміну від лексеми зі звичайним уявленням-десигнатом, позначаючи певну особу, предмет, явище, одночасно характеризує його з якісно-кількісного боку” [26, 69]. Дієслівні конотовані лексичні одиниці метафоричного типу можуть виявляти різнохарактерну аксіологічність; особливо це стосується енантіосемічних дієслів, таких, як *хапати, перти, жарити, смалити, шпарити, шкварити* й подібних. Наприклад, дієслово *хапати* може демонструвати як негативно-оцінну, так і позитивно-оцінну семантику: *От люди влаштовуються, ти подивися, мені залишився*

нудний “Труд”, а людина вже **відхпала** собі “Московський комсомолец” (11, 28); Селами поблукаємо, пісень назбираємо, емоцій позитивних **нахапаємося**, у землі порисемося (10, 85). Дослідники зазначають, що “переключення позитивної оцінки на негативну відбувається набагато частіше, ніж переключення негативної оцінки на позитивну” [40, 72].

“Спонуканий постійною потребою емоційного вираження думки, мовець не задовольняється лише об’єктивно-номінативною функцією слова; він намагається поєднати її з функцією суб’єктивно-оцінною і з цією метою до денотативного змісту стилістично нейтральної лексеми додає конотативний зміст, а слабо виражений конотативний зміст стилістично виразного слова намагається підсилити” [39, 153]. Тому досить часто в певній мовленнєвій ситуації передаються не об’єктивні смисли, а суб’єктивне уявлення окремої особи чи великого колективу, наприклад, молодіжного угруповання: *Мабуть, важко зневажати бандерлогів і ... бачити їхню поведінку, як вони жартують, жують чи бухають, бачити все те, що тебе кумарить* (16, 39); *Я звідси звалюю, розгублено промовляє Бідон* (16, 50); *Продавці з книжкового відділу гребли неслабу касу* (13, 109); *...кобіта не зовсім рубає те, що їй кажуть* (23, 112); *...потім мастити собі голову, кому би їх подарувати* (23, 105); *...навіть англійською не вдуплила, що воно таке* (23, 179); *Коротше, мізки мені покомпостували добряче* (15, 171) тощо. Метафоричні сленгізми такого типу мають індивідуалізований характер походження. Проте з часом набувають усе більшого поширення: “Будь-яке уявлення, вербалізоване за допомогою мовних засобів, первинно виникає в індивідуальній, “одиночній” свідомості, у свідомості окремого індивіда, але завжди має потенційну можливість закріпитися в “колективній свідомості”, стати надбанням узусу” [26, 67].

Дієслівні метафоричні лексеми стосуються передусім антропосфери й позначають, переважно, дії, які виконує людина. В. М. Телія справедливо відстоює думку про те, що “антропометричність – один із проявів антропоцентричності людської свідомості й основа антропоморфності. Антропоцентричність – усвідомлення людиною себе як “міри всіх речей” [38, 40]. У семантичній структурі антропометричних лексем інтенсивно-параметричний складник продукує перш за все значеннєво важливий образний компонент, натомість складники емотивності та оцінності не несуть значного семантичного навантаження, наприклад: *Накупував книжок, “наїдався” ними під зав’язку* (37, 63); *Я залізла тоді, пам’ятаю, з ногами в крісло й строжила ледь не цілу книжку* (19, 36); *Розлучений Сердюк нісся коридором* (9, 124); *За півгодини спирт без закусі прикінчили, розм’якли, як морозиво на сонці, попливли* (8, 169); *І справді чорнявий пан поїдав огрядну пані очима* (35, 35); *Звісно Іванко-Джон пропікав очима мою недоречно оголену спину* (35, 42); *Буба впав у кому... чи у крапку. Про таке кажуть: погорів на пунктуації* (12, 51). Такі метафоричні лексеми репрезентують інтенсивно-параметричну семантику, яка сформована внаслідок енантіосемічних перетворень: “становлення внутрішніх інтенсивів може викликатися процесами енантіосемії” [31, 67]. Проте, як відомо, процес розвитку лексичних значень є багатовекторним, зумовленим низкою чинників лінгвістичного, прагматичного, психологічного та гносеологічного характеру.

Унаслідок дієслівної метафоризації можуть “оживлюватися” навіть певні категорійні поняття, що тісно пов’язані з внутрішніми характеристиками людини, наприклад: *Думки-сумніви верещали-боролися за право диктувати їй настрій і вчинки* (9, 136); *Слово вилетіло* (10, 85); *У всякому разі, – плигали думки, – розлучених в обкомі не сприймають* (8, 235); *Чесно кажучи, в мій мозок ... така думка не застрибувала* (11, 76); *Але мої очі, попри всі намагання зупинити цікавість, стрибали по столу, як зайці під прицілом мисливця* (35, 151). Іноді можна спостерігати зворотний метафоричний процес, за якого людина прирівнюється до неживого предмета, наприклад: *За хвилину запакував переляканих Мерічку і другого Тараса до машини* (1, 7).

Часто в українській прозі також використовують метафору, яка полягає в наданні неживому рис живого, наприклад: *Він почав сумувати, неоднораз телефонував у Рівне: слухавка довго стогнала й тужила, але ніхто не озивався* (24, 170); *...була осінь, і осінь перелазила в зиму* (34, 7). Як бачимо, метафоричний процес тісно пов’язує дві сфери – світ людини й світ природи. Вони взаємодіють не лише в онтологічному вимірі, а й на рівні мисленнєво-мовному. Якщо змальовують людину, то, як правило, у взаємозв’язку з природними явищами, а коли описують природний континуум, то він набуває людських рис.

Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблем, пов’язаних із семантичним та функціональним аналізом інтенсивно-параметричного складника в семантичній структурі конотативів. Перспективу подальших досліджень убачаємо в лексикографічній систематизації конотованих лексем, які локалізують інтенсивно-параметричний складник значеннєвого плану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с.
2. Андрухович С. Сьомга : [роман] / Софія Андрухович. – К. : Нора-Друк, 2007. – 352 с.
3. Андрухович Ю.І. Таємниця : [замість роману] / Юрій Андрухович. – Харків : Фоліо, 2007. – 478 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
5. Вознюк Т. М. Параметри класифікації вивчення метафори (На прикладі поезій П. М. Перебийноса) / Т. М. Вільчинська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [збірник наукових праць ; відпов. редактор М. Я. Плещ]. – К., 2008. – Випуск 4. – С. 394-399.
6. Вольвач П. Кляса : [роман] / Павло Вольвач // Кур’єр Кривбасу. – 2003. – № 162. – С. 47-109; № 163. – С. 3-112; № 164. – С. 14-87.
7. Гураль М. И. Языковые средства выражения категории интенсивности в поэтическом тексте / М. И. Гураль, О. И. Дащенко // Система і структура східнослов’янських мов : [зб. наук. праць]. – Вип. 6. – К. : Знання України, 2006. – С. 89-95.
8. Дашвар Люко. Молоко з кров’ю / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – 272 с.
9. Дашвар Люко. РАЙ.центр / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2009. – 272 с.
10. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – 270 с.
11. Денисенко Л. Танці в масках : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2006. – 212 с.
12. Дереш Л. Архе: Монолог, який усе ще триває : [роман] / Любо Дереш. – Харків : Фоліо, 2007. – 319 с.
13. Дереш Л. Намір! / Любо Дереш ; [вступ. ст. Ю. Р. Іздрика]. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – 272 с.
14. Дереш Л. Поклоніння ящірці : Як нищити ангелів : [роман] / Любо Дереш. – Харків : Фоліо, 2008. – 189 с.
15. Дереш Л. Трохи п’ятери, або На краю світу / Любо Дереш. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – 288 с.
16. Дністровий А. Місто уповільненої дії : [роман] / Анатолій Дністровий. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
17. Дністровий А. Патетичний блуд / Анатолій Дністровий. – Харків : Фоліо, 2005. – 287 с.
18. Жовна О. Кульга / Олександр Жовна // Новочасна література. Тексти. Тримісячник. – К. : Вид-во “Дивослово”. – 2007. – Число 3. – С. 135-142.
19. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко ; [вид. 2-е, доп.]. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
20. Іздрик. Таке / Іздрик. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2009. – 272 с.
21. Іздрик. Флешка / Іздрик. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2006. – 148 с.
22. Карпа І. І. Ганеша і Синкопа / Ірена Карпа // 50 хвилин трави: (Коли помре твоя краса). – Харків : Фоліо, 2007. – С. 89-114.
23. Карпа І. І. Фройд би плакав / Ірена Карпа. – Харків : Фоліо, 2008. – 238 с.
24. Кононенко Є. Півтора Григорюка / Євгенія Кононенко // Кононенко Є. Повії теж виходять заміж. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2006. – С. 170-173.
25. Лакофф Дж. Метафори, котрими ми живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон / [А. Н. Баранов (пер. с. англ.), А. В. Морозова (пер. с англ.) ; под ред. і с предисл. А.Н. Баранова]. – Изд. 2-е. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 254 с.
26. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 230 с.
27. Малярчук Т. В. Жінка і її риба / Тетяна Малярчук // Т. Малярчук. Згори вниз. Книга страхів. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 214-219.
28. Матіос М. Апокаліпсис. Дванадцять службів / Матіос Марія // Матіос Марія. Нація. Одкровення. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2006. – С. 75-86.
29. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
30. Меднікова М. Зірка / Марина Меднікова. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2006. – 192 с.
31. Мусієнко В. П. Формування значення інтенсивності дії в процесі семантичного розвитку дієслова / В. П. Мусієнко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 65-68.
32. Покальчук Ю. В. Смак гріха / Юрій Покальчук // Ю. В. Покальчук. Паморочливий запах джунглів. – Харків : Фоліо, 2005. – С. 57-126.
33. Потєбня О. О. Естетика і поетика слова : [збірник] / О. О. Потєбня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
34. Прохасько Т. Непрості / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2006. – 140 с.
35. Роздобудько І. Амулет Паскаля : [роман] / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 189 с.
36. Роздобудько І. Оленіум : [комедія абсурду] / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 158 с.
37. Роздобудько І. Останній діамант міледі : [авантюрний детектив] / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 222 с.
38. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26-52.
39. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2002. – 351 с.
40. Шейгал Е. И. Градация в лексической семантике / Е. И. Шейгал. – Куйбышев : Изд-во Куйбышевского ин-та, 1990. – 96 с.

Статья является фрагментарным исследованием особенностей семантики коннотативно маркированных лексических единиц, которые содержат в своих планах значения доминантную интенсивно-параметрическую составляющую, что осуществлялось на языковом материале украинской художественной прозы XXI века.

Ключевые слова: коннотативная лексическая единица, семантическая структура слова, денотативный макрокомпонент значения, коннотативный макрокомпонент значения, интенсивно-параметрическая составляющая.

The article is a fragmentary research of the semantic peculiarities of the konotative marked lexical units which contain a dominant intensive-parametric component in the value plans, which was based on the linguistic material of the Ukrainian fiction of XXI century.

Key words: connotative lexical unit, semantic structure of a word, denotative macrocomponent of a meaning, connotative macrocomponent of a meaning, intensive-parametric component.

УДК 811.161.2'42

Д. Л. Шалацький

РОЛЬ ДОКОРУ В МІЖСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ

Стаття присвячена аналізу ролі мовленнєвого акту докору в міжособистісному спілкуванні на матеріалі політичного дискурсу. Специфіка досліджуваного мовного акту докору полягає в неможливості вираження комунікативного наміру експліцитним перформативом в умовах безпосередньої комунікації.

Ключові слова: докір, комунікативна мета, конфлікт, міжособистісне спілкування, перформатив, політичний дискурс, самодокір.

Постановка проблеми. Людське спілкування нині стало об'єктом різних наук: філософії, логіки, психології, соціології, а також представляє значний інтерес і для лінгвістичних досліджень. Спілкування здійснюють переважно за допомогою засобів мови, використовуючи як вербальні, так і невербальні системи. Незважаючи на розуміння того, що мова є, насамперед, засобом людського спілкування, лінгвісти часто аналізують її відсторонено від комунікативного процесу. Дослідження закономірностей функціонування мови наближає дослідників до осягнення її природи як засобу спілкування.

Теорія спілкування спирається на положення про соціальну природу людської комунікації Е. Тараса, М. Лисина та ін. Як відзначає У. Ленерт, перш ніж приступати до аналізу мовного твору, зокрема діалогу, необхідно встановити тип соціального контексту [12, 264].

Взаємодія учасників політичного процесу нерідко пов'язана з виникненням між ним суперечностей різного ступеня напруженості, які нерідко переростають у стадію політичних конфліктів. Конфлікт – невід'ємний атрибут політичного життя, політичного процесу, а найважливіші конфлікти між людьми і соціальними групами сконцентровані у сфері політики.

Актуальність теми дослідження визначається потребою детального аналізу ролі негативно-оцінних висловлювань у комунікації, що базується на урахуванні соціальних, міжособистісних, індивідуально-психологічних характеристик учасників політичного дискурсу в конкретних умовах його перебігу. Негативні оцінні мовленнєві жанри, до яких належить і докір, не отримали вичерпної характеристики в працях лінгвістів. У дослідженнях М. Гловінської та М. Федосюка маємо лише вказівку на побутування того чи іншого жанру як такого, що виражає негативну оцінку. В. Жельвіс описує факультативну функцію докору, як "бажання змусити іншу сторону вчинити певну дію" [7, 296]. Цього, очевидно, замало для розкриття природи того чи іншого конфронтатива.

Мета статті полягає в спробі аналізу ролі мовленнєвого акту докору в міжособистісному спілкуванні, дослідженні причин, що перешкоджають перформативному вживанню дієслова *докоряти*, розгляді стратегії взаємодії комунікантів під час конфлікту на матеріалі політичного дискурсу, визначенні поняття ролі із психологічної, соціологічної та лінгвістичної позицій.

Виражаючи докір з приводу здійсненого/нездійсного (але бажаного) партнером по комунікації дії, той, хто говорить, не намагається приховати своє несхвалення, розчарування. Таким чином, "підривний фактор" є чинником соціального, комунікативного характеру. Вираження перформативною формулою *Я докоряю тобі* або пропозиції типу *Твоя поведінка неправильна* може бути розглянуте як "неввічливе", таке, що порушує правила мовного спілкування у рамках цього соціуму, і може звести "нанівець" комунікативний намір мовця, тобто привести до комунікативної невдачі.

Причини, що перешкоджають перформативному вживанню дієслова *докоряти*, перебувають у сфері соціальної взаємодії комунікантів. Мовний акт докору відображає певну форму мовної поведінки, яку можна охарактеризувати як конфліктну, з погляду прийнятої в суспільстві системи